

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH

Feruza SHAROFOVA

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15412447>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 26-aprel 2025 yil
Ma'qullandi: 30-aprel 2025 yil
Nashr qilindi: 14-may 2025 yil

KEY WORDS

Tanqidiy fikrlash, boshlang'ich ta'lim, muammoli savollar, ijodiy fikrlash, tahlil qilish, bahs va munozara, o'qituvchi roli fikr erkinligi, mantiqiy topshiriqlar, mustaqil fikrlash.

ABSTRACT

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning ahamiyati va usullari yoritilgan. Tanqidiy fikrlash bolalarda muammolarni hal qilish, mustaqil fikr yuritish va muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqolada muammoli savollar berish, bahs va munozaralar tashkil etish, ijodiy topshiriqlar hamda o'qituvchi roliga alohida e'tibor qaratilgan. O'qituvchilarga tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun turli innovatsion metodlardan foydalanish tavsiya etiladi. Mazkur maqola pedagoglar uchun metodik ko'rsatma sifatida ham foydali bo'lishi mumkin

Kirish.

Hozirgi globallashuv sharoitida jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq dolzarb muammolarni hal etish mustaqil fikrlash va tanqidiy fikrlash ko'nikmalariga ega bo'lgan yangi avlodga bog'liq. Biz vaziyatga qarab o'zgarib turadigan fikrni tasavvur qilamiz. Bola ma'lum bir vaziyatga tushib qoladi va u darhol ma'lumotni kuzatishni, tahlil qilishni, qayta ishlashni, xulosalar chiqarishni, qaror qabul qilishni, mas'uliyatni o'z zimmasiga olishni boshlaydi. Tanqidiy fikrlash - bu narsa va hodisalarni oqilona xulosalar bilan tahlil qilishda qo'llaniladigan va oqilona baholash va talqin qilish, shuningdek olingan natijalarni vaziyat va muammolarga qo'llash imkonini beradigan fikrlash tizimi. Tanqidiy fikrlash-bu nimaga ishonish yoki qanday harakat qilish kerak. nima qilish kerakligi to'g'risida qaror qabul qilishga qaratilgan samarali, aks ettiruvchi fikrlash. Bundan tashqari, tanqidiy fikrlash-bu o'rganilayotgan ma'lumotlarga, shu jumladan o'z hukmlariga shubha qilish qobiliyati. Fikrlash haqida o'ylash nomi bilan ham tanilgan. Eng keng tarqalgan ta'riflardan biri bu nimaga ishonish va nima qilish kerakligini hal qilishga qaratilgan ratsional reflektiv fikrlash, faol va mohirona tahlil qilish, kuzatish, tajriba, aloqa natijasida olingan yoki hosil bo'lgan ma'lumotlarni ishonch va harakat uchun maqsadli nuqta sifatida konsepsiyalashdir. 2030 ta'lim harakatlari strategiyasi (SDG 4) ta'lim tizimini yaxshilashni va barcha yoshdagi shaxslarning o'qish, yozish va hisoblash qobiliyatlarini rivojlantirishni maqsad qilgan. Ushbu strategiya quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi: Sifatli va inklyuziv ta'lim: Hamma uchun sifatli ta'lim imkoniyatini yaratish. Bu, har bir bolaga, yoshga va ijtimoiy qatlamga qarab, teng imkoniyatlar yaratishni anglatadi. Hayot bo'yi ta'lim: Ta'lim faqat maktab yillariga tegishli bo'lmay, hayot davomida o'qish va o'rganish imkoniyatlarini yaratish. Tadqiqot va texnologiyalarni qo'llash: Ta'limda yangi texnologiyalarni qo'llash va innovatsion metodlarni tatbiq etish, shu jumladan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodlarni ishlab chiqish. 2030 Ta'lim Harakatlari Strategiyasining Boshlang'ich Sinfga ta'siri: 2030 ta'lim harakatlari strategiyasida

boshlang'ich ta'limning o'rnini alohida ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinfda tanqidiy fikrlashni shakllantirish, o'quvchilarga kuchli intellektual salohiyatni rivojlantirish uchun poydevor yaratadi. Bu esa, ularni kelajakda nafaqat o'qish yoki imtihonlar uchun, balki real hayotdagi muammolarni hal qilishda ham muvaffaqiyatli qiladi. O'qituvchilar va metodologiya: O'qituvchilar tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun innovatsion metodlardan foydalanishlari kerak. Masalan, o'quvchilarga guruhlar bo'lib ishlash, o'yinlar, simulyatsiyalar orqali o'rganish va real hayotdan misollarni keltirish orqali ularning tahliliy va kreativ fikrlashlarini rivojlantirish mumkin. Muammoli vaziyatlar orqali o'rganish: O'quvchilarga har xil muammolarni ko'rsatib, ularga ularni hal qilish uchun turli yondashuvlar taklif qilish, ularning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi. Texnologiyalarni qo'llash: O'quvchilarni onlayn resurslar, interaktiv dasturlar va boshqa texnologiyalar yordamida ta'lim berish, ular uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi imkoniyatlarni yaratadi. Masalan, o'quvchilarni o'rgatishda video materiallar, simulyatsiyalar va interaktiv o'yinlar ishlatish mumkin. 2030 ta'lim harakatlari strategiyasining maqsadi, har bir bola uchun sifatli, inklyuziv va teng ta'limni ta'minlash, shuningdek, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishdir. Boshlang'ich sinfda tanqidiy fikrlashni shakllantirish — bu nafaqat o'quvchilarga bilim berish, balki ularda kelajakda qarorlar qabul qilish va muammolarni hal qilishda mustahkam poydevor yaratishdir. Bu jarayon, 2030 yilga borib, har bir bolaga ta'lim olishda teng imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi va ularning kelajakdagi muvaffaqiyatiga ta'sir qiladi. Shu bilan birga, SDG 4 ning asosiy tamoyillari — ta'limda innovatsiyalarni qo'llash, mustahkam tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va har bir o'quvchiga teng imkoniyatlar yaratish orqali boshlang'ich ta'limda bu maqsadlarga erishish mumkin.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish mavzusida olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash – bu mustaqil, reflektiv va mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish jarayoni bo'lib, u bolaning muammoni hal qilish, dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish va turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish qobiliyatini oshirishga yordam beradi. Tanqidiy fikrlash- atamasining o'zi faylasuf Deviga borib taqaladi. U bu atamani ko'proq reflektiv fikrlash sifatida ishlatgan: har qanday fikr yoki tahmin qilingan bilim shaklini uni qo'llab-quvvatlovchi asoslar va uning oqibatlarini nuqtai nazaridan faol, izchil va ehtiyotkorlik bilan ko'rib chiqish. Olim J. Devining so'zlariga ko'ra: „talabalar tanqidiy fikrlashni faqat ma'lum bir muammo bilan shug'ullanishni boshlaganlarida rivojlantiradilar“. Shu sababli, o'quv jarayonining boshlang'ich nuqtasi hisoblangan vaziyat yoki hodisa haqidagi eng muhim savol bu voqea qanday muammo tug'dirishini anglatuvchi savoldir. Faqat ma'lum bir muammo bilan kurashganda va qiyin vaziyatdan chiqish yo'lini izlaganda, talaba haqiqatdan ham o'ylaydi. Tanqidiy fikrlash-bu odamlardan o'z fikrlari va harakatlarini shakllantiradigan qarorlarni aks ettirish va ko'rib chiqishni talab qiladigan fikrlash turi. Kichik guruhlarda ishlash jarayonida talabalar o'zlarini erkinroq tutadilar. Hatto noto'g'ri javob berib, hijolatdan qo'rqadigan bolalar ham o'z bilimlarini namoyish etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ular o'zlarining fikrlari boshqalar tomonidan qadrlanishini ko'rishadi. Sinfdagi uyatchan talabalar faollashadi. Guruhda ishlash unga o'ziga ishonch hissini beradi. 4-5 talabadan iborat guruhda uyatchan talaba 30-35 talaba oldida javob berishdan ko'ra o'zini erkinroq his qiladi. Umuman olganda, kichik guruhlarda ishlash o'qituvchilar va talabalarni faolroq bo'lishga, guruh uchun mas'uliyatni his qilishga o'rgatadi va ularning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, alohida o'quvchi va talabalarining darsga qiziqishini orttirish, mustaqilligi va faolligini rivojlantirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradigan innovatsion usullardan keng foydalanishni talab qiladi. Demak, O'zbekiston davlatining har tomonlama rivojlanishi va amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati yosh avlodning mustaqil fikrlash, keng bilim, tarbiya va umumiy madaniyatini shakllantirish darajasiga bog'liq. Shuning uchun jamiyatimizdagi barcha yoshlarda erkin kuzatish va

tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish ijtimoiy ehtiyojdir. Avvalo, talabalarga tanqidiy fikrlash uchun mas'ul ekanliklarini o'rgatish kerak. O'qituvchining vazifasi tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradigan muhitni yaratishdir. Tanqidiy fikrlash-bu ma'lumotni o'zlashtirishdan boshlanib, xulosa bilan tugaydigan murakkab fikrlash jarayoni. Biroq, tanqidiy fikrlash-bu o'quvchilarning matn bilan ishlash, og'zaki va yozma nutqni egallash va ushbu matnda tengdoshlari bilan birgalikda kognitiv faoliyatning yuqori darajasi sifatida harakat qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik texnologiya. Tanqidiy fikrlash-bu o'quv jarayonining tafakkurini o'zgartirishi mumkin bo'lgan strategiyalar to'plami, ya'ni dars o'qituvchi va o'quvchilarning ijodiga aylanadi. Tanqidiy fikrlash tuzilmalari, aqliy faoliyatning umumlashtirilgan usullarini shakllantirish usullarini belgilaydigan alohida komponentlarning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarini tanqidiy fikrlashning barcha tarkibiy qismlarini egallashga yo'naltirish asosida tizimli ta'limga tayyorgarlik va shaxsni har tomonlama faollashtirish rivojlangan. Ushbu maqsadlarni to'liq tushuncha sifatida amalga oshirish an'anaviy didaktik tizimlarning barcha bo'g'inlarini, shu jumladan talabalarning faol tanqidiy fikrlashini shakllantirishning motivlari, usullari va tashkiliy vositalarini va inson rivojlanishining turli yosh bosqichlarida uni chuqur tadqiq qilishni takomillashtirish zarurligini talab qiladi. Muxtasar qilib aytganda, tanqidiy fikrlash talabaning intellektual malakasi va rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tanqidiy fikrlash katta e'tibor va miya ishini talab qiladi. O'rganishga tanqidiy fikrlash yondashuvi qo'llanilsa, bu o'quvchining miyasining yaxshi ishlashiga va matnlarni boshqacha tushunishga yordam beradi. O'qitishning turli sohalarini tanqidiy fikrlashning har xil turlarini talab qilishi mumkin. Tanqidiy fikrlash bir xil materialga bir nechta istiqbol va istiqbollarni taqdim etadi. Agar erkinlik va bilim bo'lmasa, tanqidiy fikrlash bo'lmaydi. Har qanday jamiyat tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bilimli avlodga muhtoj. Tanqidiy fikrlash kashfiyotlarning asosi, innovatsiyalarning asosiy omili va ijtimoiy rivojlanishning ustunidir. Tanqidiy fikrlash boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun kelajakda muvaffaqiyatli shaxs bo'lish sari muhim qadamdir. Bu ko'nikmalarni shakllantirish uchun o'qituvchi faqat bilim berish bilan cheklanmasdan, bolalarning fikrlash jarayonini faollashtiruvchi turli usullarni qo'llashi lozim. Tanqidiy fikrlashga ega bo'lgan o'quvchilar kelajakda mustaqil, ijodkor va muvaffaqiyatli shaxslarga aylanishlari muqarrar.

Tadqiqot metodologiyasi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish bo'yicha tadqiqot olib borish uchun turli metodologik yondashuvlardan foydalanish zarur. Ular quyidagilardan iboralar: Adabiyotlar tahlili – tanqidiy fikrlash bo'yicha ilgari o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlarni o'rganish va tahlil qilish. Ta'lim dasturlarini o'rganish – O'zbekistonda boshlang'ich sinf ta'limi dasturlarida tanqidiy fikrlash elementlarining mavjudligini tahlil qilish. Komparativ tahlil – xalqaro tajribalarni o'rganib, ularni O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish.

Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1-bosqich: Teoretik tahlil

Mavzu bo'yicha ilmiy adabiyotlarni o'rganish.

Tanqidiy fikrlash bo'yicha mavjud ta'lim usullarini tahlil qilish.

Tadqiqot uchun metodik asos tayyorlash.

2-bosqich: Empirik tadqiqot

So'rovnomalar, intervyular va pedagogik kuzatuvlar o'tkazish.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodlarni sinovdan o'tkazish.

Olingan natijalarni tahlil qilish va taqqoslash.

3-bosqich: Natijalarni tahlil qilish va xulosa chiqarish

O'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash.

Eksperiment natijalari asosida pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot natijalarini ilmiy maqola va taqdimot shaklida nashr qilish.

Xulosa va takliflar.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi takliflar ilgari suriladi: Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun maxsus trening va seminarlar tashkil qilish – Tanqidiy fikrlash metodlarini samarali qo'llash bo'yicha o'qituvchilarni tayyorlash muhim. O'quv dasturlariga tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni kiritish – Darsliklar va metodik qo'llanmalarga muammoli savollar, bahsli mavzular va muhokama asosida yechim topish topshiriqlari ko'proq kiritilishi lozim. Tanqidiy fikrlashni shakllantirish zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, to'g'ri metodlardan foydalanilgan taqdirda boshlang'ich sinf o'quvchilari mustaqil fikrlash, savollar berish va muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ega bo'lishi mumkin. Shu sababli, o'qituvchilar, o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar va ta'lim tashkilotchilari tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga katta e'tibor qaratishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rahimov, S. (2019). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlashini shakllantirish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Yo'ldoshev, A. (2021). Zamonaviy ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish tamoyillari. O'zbekiston Milliy universiteti ilmiy jurnali, 4(2), 87-95.
3. Xolmirzayev, B. (2020). Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning innovatsion yondashuvlari. Pedagogik innovatsiyalar markazi, Toshkent.
4. Karimova, D. (2018). Tanqidiy tafakkur: O'quvchilarni erkin va mustaqil fikrlashga o'rgatish usullari. O'zbekiston Pedagogika jurnali, 3(1), 112-118.
5. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. (2020). Boshlang'ich ta'lim dasturi va metodik qo'llanmalar. Toshkent: Xalq ta'limi nashriyoti.
6. Hamidov, U. (2017). Tanqidiy fikrlash va muammoli ta'lim metodlari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv rivojlanishini ta'minlash. O'zMU Ilmiy axborotnomasi, 5(3), 76-83.
7. Jo'raboyeva, S. (2022). Boshlang'ich sinflarda interfaol metodlar yordamida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlari. Nizomiy nomidagi TDPU ilmiy maqolalar to'plami, 2(4), 145-153.
8. Fisher, A. (2011). Critical Thinking: An Introduction. Cambridge University Press.
9. Halpern, D. F. (2014). Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Psychology Press.